

З ІСТОРІЇ ЕКОНОМІЧНИХ РЕФОРМ

УДК 330.477

В.П. Кузьменко

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ КРИЗИ У СВІТІ Й УКРАЇНІ ТА ЇХ ПОДОЛАННЯ В ПРОЦЕСІ РЕФОРМУВАННЯ ГОСПОДАРСТВА

У статті проаналізовані довгострокові прогнози фінансових і соціально-економічних криз, розроблені автором протягом останнього двадцятиліття на основі теорії економічних циклів. Дана комплексна оцінка процесів реального перетворення регіональних фінансових криз і природних катастроф на світову глобальну соціально-еколого-економічну кризу. Проаналізовані антикризові заходи різних країн світу, які має врахувати Україна у власній антикризовій економічній політиці.

Ключові слова: теорія економічних циклів, фінансові та соціально-економічні кризи, антикризова бюджетно-податкова та грошово-кредитна політика.

В.П. Кузьменко

СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИЕ КРИЗИСЫ В МИРЕ И УКРАИНЕ И ИХ ПРЕОДОЛЕНИЕ В ПРОЦЕССЕ РЕФОРМИРОВАНИЯ ХОЗЯЙСТВА

В статье проанализированы долгосрочные прогнозы финансовых и социально-экономических кризисов, разработанные автором на протяжении последнего двадцатипятилетия на основе теории экономических циклов. Дана комплексная оценка процессов превращения региональных финансовых кризисов и природных катастроф в мировой глобальный социально-эколого-экономический кризис. Проанализированы антикризисные меры разных стран мира, которые должна учесть Украина в своей антикризисной экономической политике.

Ключевые слова: теория экономических циклов, финансовые и социально-экономические кризисы, антикризисная бюджетно-налоговая и денежно-кредитная политика.

V.P. Kuzmenko

SOCIAL-ECONOMIC CRISES IN THE WORLD AND UKRAINE AND THEIR OVERCOMING IN THE PROCESS TO REFORM ECONOMIC

In the article to analysis the long-term prognosis of financial and social-economic crises, fulfilled on the fundamentals of the system theory and confirms

© В.П. Кузьменко, 2009

ISSN 0320-4421. Історія нар. госп-ва та екон. думки України. 2009. Вип. 42.

the author over a period in recent twenty years of his of economic cycles. Complex evaluate of the process to transformation of regional financial crises and natural catastrophes in the world global social-ecology-economic crisis fulfilled. Crisis management actions of different countries in the world, which Ukraine should take into account in its anti-crisis management economic policy, are analyzed in the article.

Keywords: theory of economic cycles, financial and social-economic crises, anti-crisis budget-taxation and money-and-credit policy.

Постановка проблеми. Протягом перших років нового тисячоліття людство спостерігає розгортання спочатку соціально-політичної та екологічної, а потім і фінансової та соціально-економічної глобальної кризи, що дедалі більше набуває системного характеру, всебічно торкаючись різноманітних аспектів людського життя. Взагалі, сучасна глобальна соціально-економічна криза виявилася неочікуваною не тільки для людства загалом, а й для переважної більшості наукової спільноти планети. Тому багатьом незрозумілі не тільки перспективи розгортання кризи та її наслідки, а і її витoki та основні причини виникнення. У той самий час, подібні кризи, незважаючи на певну їх відмінність, вже неодноразово переслідували людство в планетарному масштабі. Аналіз та прогноз протікання кризових процесів є серйозною науково-практичною проблемою та предметом даного дослідження.

Ступінь вивченості теми. В науковій літературі існує багато теорій і трактувань криз. Вони потребують певної систематизації. Можна виділити кілька груп теорій – екзогенних (перша група) і ендогенних (друга група).

Перша група теорій пояснює циклічний характер розвитку економіки причинами, котрі не мають відношення до характерних рис ринкового господарства (тобто позаекономічними). Цю групу можна розділити на дві підгрупи. До першої підгрупи входять ті теорії, в яких головна причина криз вбачається у природних явищах (так звані натуралістичні теорії). Вони пояснюють циклічний процес, виходячи з природних явищ, які не мають відношення до даної конкретної системи виробництва. Представниками цього напряму є англійські економісти (батько і син) Вільям Стенлі та Ерберг Джевонси. Вони пояснювали кризи ще в ХІХ ст. впливом плям на сонці, що мають кілька циклів. Різна інтенсивність сонячної радіації, з їхньої точки зору, визначає відповідні цикли врожайності сільськогосподарських культур, що, у свою чергу, впливає на всю економічну діяльність людей. Деякі економісти пояснювали цикли впливом інших атмосферних чинників на врожай, а також на психологію людей у процесі їхньої економічної

діяльності. Ці ідеї у ХХ ст. були розвинуті російським геліосоціобіологом Олександром Леонідовичем Чижевським [37–39]. У другій половині ХХ ст. російський історик і географ Лев Миколайович Гумільов використав їх у своїй теорії етногенезу [4].

Друга підгрупа об'єднує психологічні теорії, в яких походження криз пояснюється причинами, що містяться в натурі чи психології людини. Психологічні теорії виходили з пояснення циклічного характеру розвитку економіки оптимізмом і песимізмом, тобто песимістичними чи оптимістичними діями людей. До цієї підгрупи відносяться погляди італійського соціолога, економіста та політолога Вільфредо Парето та англійського економіста Артура Пігу [29]. Їхні погляди не можна віднести до розряду повністю доведених. Хоча будь-яке природне явище та будь-яке передбачення знаходить відображення в економіці, це не означає, що в них слід бачити головну причину такого складного явища, як соціально-економічна криза (але й відкидати їх не можна). Ці чинники є додатковими, які з ефектом їх синхронізації можуть посилити кризові явища в господарстві за рахунок позаекономічних важелів, що інколи справді можуть призвести до хаотичного стану кризи, яка практично не піддається регулятивним впливам.

Друга група теорій пояснює кризи, виходячи з економічних явищ, але з різних позицій. До першої підгрупи входять теорії, котрі головну причину кризи вбачають у порушенні рівноваги між виробництвом і споживанням, яке зумовлюється, у свою чергу, недоспоживанням. Такими теоріями є й ті, що пояснюють кризу перенакопиченням капіталу або порушенням пропорцій між заощадженнями та інвестиціями. Такі гіпотези висували ще представники школи класичної політичної економії Томас Мальтус, Шарль Сисмонді, Джон Гобсон. У першій половині ХХ ст. цю підгрупу представляв Джон Мейнард Кейнс [9], з теорії якого виникла практика макроекономічного антикризового регулювання.

Другу підгрупу становлять теорії, котрі вбачають причину криз у перевищенні виробництва засобів виробництва над виробництвом споживчих товарів, яке періодично виникає як у світовій, так і в національних економіках. Серед прихильників цієї тези видатний український економіст Михайло Іванович Туган-Барановський [33; 34; 35] та його послідовники, насамперед, його безпосередній учень Микола Кондратьєв [13]. Але першим вченим, який ще на початку 60-х років ХІХ ст. розробив завершену теорію економічних циклів на торговельно-грошовій основі, був французький фізик Клемент Жюгляр [42]. У подальшому такі цикли отримали назву циклів Жюгляра довжиною 7–11 (у середньому – 9) років і саме їх досліджували як Карл Маркс, так

і Михайло Туган-Барановський. З економістів молодшого покоління можна назвати Елвіна Хансена [36] та інших, що пов'язували причини криз головним чином з обмеженням банківського кредиту та динамічною обліковою ставкою (на що раніш також вказував Туган-Барановський).

Третя підгрупа пов'язана з другою і пояснює кризу тією обставиною, що швидке зростання промисловості (її «перегрів») викликає зниження цін на споживчі товари, що, в свою чергу, скорочує попит на традиційні засоби виробництва. Відбувається призупинення зростання промисловості та обсягів виробництва ВВП, що й спостерігається нині у світовій економіці. Видатний австро-американський економіст Йозеф Алоїз Шумпетер [40; 41], який синтезував свою теорію економічного розвитку з теоріями великих циклів кон'юнктури М.Д. Кондратьєва, котрі він назвав Кондратьєвськими довгими хвилями (скорочено – К-хвилями), і ділових циклів К. Жюгляра, вказував на «творчу руйнацію» інновацій у часи кризи через конкурентне оновлення виробництва продукції та заміну застарілих засобів виробництва новими, що й очікується в процесі катарсису сучасної світової соціально-економічної кризи. Причому реальний циклічний характер розвитку економіки проявляється у вільному ринковому господарстві за певної свободи (*liberty*) господарюючих суб'єктів. Тобто, в кожній кризі є як екзогенні, так і ендогенні чинники, які потребують безпосереднього дослідження в контексті часу й простору розповсюдження її наслідків у світі та заходів антикризової політики її подолання в кожній країні.

Мета дослідження. ХХІ століття порушило визначені раніш закономірності зміни сонячної активності, що має нині характер мерехтливої аритмії, як відомо, досить небезпечної й для окремого людського організму та для соціуму в цілому. Саме ці процеси на Сонці підсилили можливість переходу динаміки процесів на Землі не «від хаосу до порядку» за Іллею Пригожиним [30], а, навпаки, – від порядку до хаосу. А створена ним і Германом Хакеном наука «синергетика» тісно пов'язана з теорією катастроф Володимира Арнольда і Рене Тома [1; 32]. Ці нові напрями досліджень дають достатньо глибоке наукове пояснення соціально-економічних процесів, що відбуваються, і вже мають приклади успішної розробки синергетичного інструментарію для його застосування в практиці їх прогнозування в Німеччині колегою Г. Хакена – Вольфгангом Вайдліхом [3] та в РФ – вченими, що працювали в напрямі синергетичної парадигми на чолі з російським лідером цього напрямку Сергієм Курдюмовим [7; 10; 11; 28]. В Україні також робляться перші спроби оцінити інвестиційні аспекти

економіки катастроф, зокрема Сергієм Козьменко на прикладі розробки бізнес-плану антисейсмічної програми для регіону [12]. Саме дослідження системного характеру сучасної глобальної соціально-економічної кризи і є метою даної праці.

Виклад основного матеріалу. 15–17 років тому нами було зроблено довгостроковий прогноз криз і катастроф [15; 16; 18; 19; 20; 24], побудований на основі системної теорії великих циклів кон'юнктури Миколи Кондратьєва [13], розгорнутих у ХХ–ХХІ ст. з оцінкою загальносвітового соціально-економічного розвитку, з використанням геліосоціобіологічної теорії Олександра Чижевського [37; 38; 39] і «основного закону часу» російського мислителя та поета Велимира Хлебнікова. З нього випливав такий висновок катастрофічного характеру: у першому десятилітті ХХІ ст. відбудеться глобальна світова фінансова та соціально-економічна криза планетарного масштабу, що може перерости також у глобальну соціально-політичну кризу воєнного характеру, як це сталося наприкінці Великої депресії 30-х років ХХ ст. Якщо подивитися «Тисячолітній літопис надзвичайних явищ природи» наприкінці першого – початку другого тисячоліття Християнської ери, то багато які з них вражаюче збігаються з тим, що діється нині у світі:

- 995 – *Вірменія.* – Сильний землетрус. Було зруйновано три міста...
- 999 – *Західна Європа.* – Посуха: «Нечуване спекотне літо».
- 1000 – *Уся Земна куля.* – 29 березня сильний землетрус на всій Земній кулі. Землетрус у Кракові. Зруйновано багато будівель. *Руська земля.* – Сильна повінь: «Бисть поводи велієп». Сувора зима. Холоди тривали надзвичайно довго. Посуха, що охопила Західну Європу, ймовірно, мала місце й у руських землях. Літописи відзначають, що після 990 р. рясний врожай був тільки в 1003 р.
Західна Європа. У Франції й Німеччині була така посуха та спека, що всі ріки висохли. У водоймах гинула риба.
Голодний рік. Голод і мор тривали до 1006 р.
- 1002–1003 – *Київська Русь.* – Дощове літо: «Дощі мнозі»...
- 1001–1005 – *Західна Європа.* – Посуха.
- 1008 – *Київська Русь.* – Посуха. Навала сарани: «...биша прuzzi мнозі». Голодний рік.
- 1011 – *Київська Русь, Європа, Північна Африка.* – Жорстока зима. Замерзнув Босфор. Лід на Нілу.
- 1012 – *Західна Європа.* – Великі повені на Дунаї та Рейні [2, с. 241–242].

Таким чином, як і наприкінці другого тисячоліття у Спітаку і ще двох вірменських містах, за п'ять років до кінця першого тисячоліття Християнської ери у трьох містах Вірменії був сильний землетрус. А в 999 році в цунамі (згадаємо цунамі на узбережжі Індійського океану 1999 р. або наприкінці 2004 р., що призвело до 273 тис. людських жертв у 13 країнах цього макрорегіону) загинув скандинавський корабель вікінгів на шляху до Америки, що вже тоді була відкрита європейцями (майже за півтисячоліття до Колумба).

Виходячи з тисячолітнього циклу планетарного розвитку та з прогнозів посилення сонячної активності в кінці ХХ – початку ХХІ ст., ми ще в середині 1990-х років прогнозували активізацію проявів стихійних лих на Землі з наближенням до кінця другого тисячоліття. І, особливо, на початку третього тисячоліття, що підтверджується вже сьогодні. Ми передбачали це 13 років тому хоча б в інтерв'ю з нами журналістки газети «Киевские Ведомости» Наталії Куроленко (що завідувала в ній відділом науки) з досить точною для сьогодення назвою: «Найближчі 15 років нас буде трясти, заливати та чавити ... депресіями» [27]. Прогноз глобальної соціально-економічної кризи виходив з часу закінчення чергової «довгої хвилі» Кондратьєва (К-хвилі) кризовою фазою, що припала саме на межу тисячоліть. Цей системний прогноз повністю підтвердився. Адже нове тисячоліття почалося із хвилі землетрусів у Індії, Індонезії, Пакистані, Ірані, Турції, від якої нас територіально віддаляє тільки Чорне море. А липнева повінь 2008 р., після двох повеней у Закарпатті в минулі роки, охопила вже майже всі західні області України. В перший рік нового тисячоліття темп приросту обсягів світового валового продукту (СВП) знизився до 2,2%, хоча в останньому 2000 р. минулого – він дорівнював 4,5%. Ще більше падіння темпу приросту ВВП (з 3,7% у 2000 р. до 0,5% у 2001 р.) спостерігалось в найрозвинутішій країні світу – США, де він складає майже чверть СВП. У другій країні світу – Японії – він впав з 2,3% до 0,4%. Тобто у двох найрозвинутіших країнах світу спостерігався повзучий у 0,4–0,5% темп приросту їх ВВП, що характеризував стагнацію їх господарств напередодні рецесії, яка в наступному році характеризувалась у Японії падінням ВВП на 0,3%. У США йому не дала впасти розв'язана в Афганістані війна, що сприяла в 2002 р. зростанню темпу приросту ВВП до 1,6%. Саме такий темп приросту ВВП спостерігався в 2001 р. в євросоні, який з лагом у два роки впав у 2003 р. теж до 0,5%, а в провідній її державі – Німеччині, та взагалі на той час третій країні світу за рівнем ВВП (у 2007 р. за цим макропоказником її вже випередив Китай) – останній впав у цьому ж році на 0,1%. По суті, провідні країни світу опинилися на по-

чатку третього тисячоліття Християнської ери в стані стагнації їх економік. А її попередженням були фінансові кризи кінця ХХ ст., які на кілька років випереджають рецесію й депресію, про що видатний український економіст Михайло Туган-Барановський писав ще у 1894 р. у своїй книзі «Промислові кризи в сучасній Англії, їх причини та найближчі впливи на народне життя» [33]. Щоправда, розпочаті в 2002–2003 рр. війни замортизували кризу. Однак через п'ять років хвиля рецесії економіки, пройшовши провідними країнами світу, вже дійшла до України.

Вже в середині 1990-х років було відомо, що за п'ятиліття 1990–1994 р. середня щорічна кількість катастроф у світі зросла майже в 3 рази порівняно з п'ятиліттям 1965–1969 рр., тобто п'ятирічкою найбільш високих темпів економічного зростання (не тільки в народному господарстві СРСР, а й у світовому господарстві загалом на підйомі післявоєнного економічного буму четвертої К-хвилі). У наступне п'ятиліття, на яке припав мінімум сонячної активності 1996 р., їх було трохи менше, ніж у попередньому, але наприкінці минулого і, особливо, на початку нового третього тисячоліття вони стали нарощуватись з ще більшим темпом. Уже напередодні кризових 1990-х років усвідомлення того, що природні катастрофи є серйозною перешкодою розвитку економіки, спонукало Генеральну Асамблею ООН прийняти 22 грудня 1989 р. Резолюцію (№ 44/236), в якій період десятиліття з 1990 по 2000 рік був проголошений Міжнародним десятиліттям зі зменшення стихійних лих.

Поряд із природними катаклізмами спостерігається аналогічне зростання техногенних катастроф, і економіка багатьох країн практично не в змозі компенсувати втрати від надзвичайних ситуацій природного та техногенного характеру. Вже у 2004 р. лідер української школи циклістики проф. Арнольд Кулінкович разом зі своїм братом у статті «Гармонія Всесвіту» стверджували: «У третє тисячоліття людство вступило розколотим на багатий та процвітаючий «золотий мільярд» і бідне та, що найжахливіше, з кожним днем усе дедалі більш збідніле і, здавалося б, позбавлене історичної перспективи інше населення планети. Понад те, усе людство виявилось на «енергетичній голці», оскільки енергетичне споживання зростає, причому зростає в геометричній прогресії – вдвічі за кожні 20 років. Це означає, що через два століття люди витратять у тисячу разів більше енергії, ніж тепер, через чотири – у мільйон разів, через шість століть – у мільярд раз більше! Чим більше витрачається енергії, чим складніше організація життя, тим імовірніші техногенні катастрофи усіляких масштабів, аж до загальнопланетарних» [26].

Ще до зазначеного вище інтерв'ю з нами, де ми акцентували увагу на необхідності наукового прогнозування політичних і соціально-економічних криз і природних та техногенних катастроф, у травні 1994 р. у Йокогамі відбулася Всесвітня конференція з природних катастроф. На ній прийнято декларацію, в якій зазначено, що боротьба за зменшення збитків від природних катастроф повинна стати важливим елементом державної стратегії всіх країн у досягненні сталого розвитку. Саме в цій декларації вперше пролунав заклик до створення стратегії, заснованої на науковому прогнозуванні та попередженні катастроф. «Краще попередити стихійне лихо, ніж усувати його наслідки» [43] – так записано в підсумковому документі Йокогамської конференції. Світовий досвід показує, що витрати на прогнозування та забезпечення готовності до природних подій надзвичайного характеру до 15 разів менші порівняно з відверненим збитком. І це в середньому по світу, а в деяких країнах світу цей розрив у витратах значно більший і досягає двох-трьох порядків.

Природні та техногенні катастрофи не обминули й незалежну Україну. Так, наприклад, достатньо згадати нещодавні буревій у Львівському регіоні та повені в п'ятох західних і Вінницькій областях, що призвели до більш ніж сорока людських жертв. Протягом 2007–2008 рр. посилювалися пожежі в Криму, Херсонській та Харківській областях. Вони, в свою чергу, можуть викликати й техногенні катастрофи, як це сталося нещодавно в останній з них, де пожежа призвела до вибухів боєприпасів на складах біля селища Лозова. Але ще масштабніші вибухи боєприпасів відбувалися в позаминулі роки в Новобогданівці та Артемівську. До того ж, у Донбасі за умов вкрай зношеного шахтного фонду нещодавно була й чергова аварія на шахтах з людськими жертвами, яких у новому тисячолітті нараховується в цьому мезорегіоні вже кілька сотень. Тому моніторинг безпекового стану виробничих потужностей у різних галузях господарства України повинен включати до себе їх порівняння з пороговими параметрами, визначеними для різних соціально-економічних показників, які ще й неоднакові для різних регіонів, де цей моніторинг теж потрібно проводити.

Не тільки розвиток теорій катастроф, соціально-економічних циклів і криз, а й самі кризи спонукали до створення та розвитку теорії економічної безпеки держави, яка спрямована на захист національних інтересів кожної країни, попередження економічних загроз, найбільшу небезпеку серед яких уявляє соціально-економічна криза. Термін «економічна безпека» було вперше застосовано в 1934 р. президентом Ф. Рузвельтом під час Великої депресії, для подолання якої у США

було проголошено систему антикризових заходів під назвою «Новий курс». Через півстоліття, в процесі подолання економічної кризи 1982 р., в якій ВВП США впав на 3%, у часи «рейганоміки» важливий внесок у визначення поняття «економічна безпека» внесли американські вчені Д. Олвей, Дж. Голден, Р. Келлі в книзі «Економіка державної безпеки» (1984 р.). На розвиток теорії економічної безпеки великий вплив мали й процеси глобалізації світового господарства.

Глобальна економіка представляє собою історично нову реальність, що відрізняється від традиційної світової економіки. За визначенням одного з її апологетів – відомого французько-американського соціолога іспанського походження Мануеля Кастельса, «глобальна економіка уявляє дещо інше: це економіка, здібна працювати як єдина система в режимі реального часу в масштабі всієї планети» [8, с. 105]. Процес глобалізації світової економіки йде вкрай нерівномірно. Це стосується як сфер діяльності та галузей, так і макроекономічних регіонів, об'єднаних по групах країн та цивілізаціям. Саме глобалізація дає змогу найрозвинутішим країнам світу, насамперед США, за допомогою інструментів МВФ і СБ здійснювати трансфер криз, розв'язуючи проблеми подолання соціально-економічної кризи в цих країнах за рахунок інших держав. І захист від таких негативних впливів національної економіки є дуже важливим питанням економічної безпеки держави. Але навіть такі заходи, в кінцевому рахунку, не вберегли найрозвинутіші країни світу від глобальної фінансової та соціально-економічної кризи, що нарощує свої розміри в наш час.

Найвищий рівень глобалізації досягнуто саме в фінансово-інвестиційній сфері. Адже нині загальновідомим став факт перевищення фінансових потоків річного обігу світової економіки (понад \$600 трлн.) більш ніж на порядок у порівнянні з її матеріальними потоками, включаючи ринки товарів і послуг (СВП 2008 р. – \$60 трлн.). Таким чином, цей вивільнений грошовий капітал не має матеріального підкріплення й перебуває у вільному плаванні, маючи щосекундні біржові операції на мільярди доларів, забезпечивши їх зростання за останні 25 років на два порядки. І ця фінансова бомба вже десятки років нависає над виробничими потужностями реальної економіки країн усїєї Земної Кулі, періодично знищуючи фінансові ринки у тому чи іншому ареалі світу через механізми фінансових криз, найбільш відомими з яких за останні півтора десятиріччя стали мексиканська криза 1994–1995 рр., криза в країнах Південно-Східної Азії 1997–1998 рр. з суттєвим її впливом на світові фінансові ринки, дефолт 1998 р. у Росії, який вплинув особливо на країни СНД, і в тому числі на Україну.

І нарешті, необхідно звернути особливу увагу на сучасні регіональні фінансові кризи початку XXI ст., про загрозу переходу яких до глобальної фінансово-економічної кризи та її негативний вплив на господарство України ми теж протягом останніх років нового тисячоліття не раз попереджали [6; 17; 19; 21; 22; 23; 25].

Досвід різних країн у розробці антикризової політики в період Великої депресії може стати в нагоді Україні на шляху виходу її економіки з кризи 1990-х років, від яких Велику депресію віддаляє як раз одна довга хвиля Кондратьєва, який визначив її довжину в 50–60 років (тобто в середньому 55 років), які віддаляють її сучасну світову економічну кризу рубежу тисячоліть від закінчення Другої світової війни. Остання криза на початку XXI ст. була частково замортизована фінансовими вливаннями світу в економіку США та розпочатими ними війнами в Афганістані та Іраку у відповідь на катастрофічні події 11 вересня 2001 р. Ці війни активізували розвиток ВПК США та через міжгалузеві зв'язки взагалі пожвавили їх економіку. Тим самим пік кризи, який спостерігається в наш час, було відсунуто на один 9-річний цикл К. Жюгляра.

Регіональна фінансова криза 27 лютого 2007 р. у Китаї не тільки мала відлуння в різних куточках світу, а й означила низку істотних аспектів, які необхідно було вже тоді враховувати Україні в її соціально-економічній політиці, насамперед готовності до роботи за умов світової економічної кризи, про що ми разом з О.С. Ємельяновим писали два роки тому [6]. Ту регіональну фінансову кризу спровокували свідомі дії китайського уряду на перенасиченому ринку нерухомості, що відгукнулося падінням котирувань на Шанхайській біржі до 10%. Незважаючи на неоднозначність факторів, які «сірого вівторка» (так охрестили аналітики день 27 лютого 2007 р.) безпосередньо викликали біржову паніку, проглядається логічний зв'язок між цими подіями і тими, що мали місце напередодні кризи 1997–1998 рр. В обох випадках криза почалася в Південно-Східній Азії, а потім перекинулася на всю світову економіку. І в першому, й в другому випадку йдеться про країни, в яких у результаті перегріву економік і відповідної міграції капіталу рівень фондових котирувань перевищив критично припустимі межі. Обвальне падіння акцій на китайському фондовому ринку не стало несподіванкою. Його прогнозували ще за рік, коли біржовий індекс зріс майже вдвічі, що означило надмірне зростання капіталізації китайських компаній. Економіка Китаю нині настільки інтегрована в структури світового фондового ринку, що в принципових речах вона вже підкоряється циклічним закономірностям глобальної міграції ка-

піталу, згідно з якими послідовність фаз «розширення» – «розбухання» – «обвальне стиснення» є невідворотним.

На відміну від світової фінансової кризи 1997–1998 рр., нині інтегрованість вітчизняної економіки в світовий економічний процес значно зросла. Україна вже вступила до СОТ і, хоч має слабкий фондовий ринок, проте з приватизацією та акціонуванням її стратегічних підприємств їх акції з'явилися на фондовому ринку (ФР). Відповідно, у 2008 р. збільшилася й сама вразливість господарства України щодо негараздів глобалізованої економіки, що показав обвал ФР на 80%. Валютний запас України, хоч і невеликий за світовими мірками, накопичено майже повністю в доларах США, які потребують часткового переведення в інші тверді валюти світу в напрямі створення гарантованого валютного кошика.

Антикризові заходи потрібні нині й Україні. Але вона, на жаль, тільки проголошує, і до того ж не дуже впевнено, свої ринкові реформи, що зупинилися на півдорозі, практично не модернізувавши за роки незалежності вітчизняну промисловість. Інноваційні пріоритети, що також проголошуються, ще дуже далекі від реального створення Національної інноваційної системи (НІС), що забезпечила інноваційний прорив чверть століття тому США, а ще раніш, у 1960-ті роки, – Японії. Саме ці країни переживають нині кризові процеси, з якими може стикнутися Україна, хоча в ній вистачає й своїх перманентних криз. А тому застосовані антикризові заходи у США, країнах ЄС та Японії, передусім у бюджетно-податковій та грошово-кредитній політиці, актуальні й для подолання соціально-економічної кризи в Україні.

В Україні міністерство праці та соціальної політики прогнозує безробіття в наступні роки на рівні 8–9%. І тут треба згадати 1994 рік, коли, як і нині, під керівництвом міністерства фінансів України боролися з гіперінфляцією 1993 р. монетарними методами, запровадження яких призвело до обвалу виробництва промисловості на третину за один рік. ВВП України за 1994 р. теж шалено впав – на 24%. І це було свого роду світовим рекордом. У точній відповідності з кривою Філіпса різке зниження інфляції призвело до різкого збільшення безробіття. Причому психологія пострадянських робітників віддавала перевагу всіма силами триматися за роботу, якій було віддано половину, досить часто навіть більше, життя. А нині триматися за роботу, на якій місяцями й роками не платять зарплату, вже нема сенсу. Тим більше, що, згідно законодавства України, звільнений працівник обов'язково повинен отримувати допомогу на біржі праці. Але ж за умов зменшення безробіття останніх років збори на соціальне страху-

вання, що спрямовуються до цільового Фонду сприяння зайнятості та боротьбі з безробіттям, два рази знижували на 0,3% з 1,9 до 1,3% фонду зарплати і грошей у ньому при прискореному зростанні безробіття на всіх може і не вистачити. У 1990-ті роки народ України витримав удар безробіття і не пішов на соціальні заворушення, хоча й народу стало на мільйони менше (згідно демографічної статистики). Тих, хто вижив, спасла родюча українська земля, якої тоді для сільськогосподарської обробки будь-який українець міг взяти стільки, скільки був у стані обробити. Але чи додадуть ту землю народу нині – то велике питання.

Зіштовхнувшись зі збитками за кредитами центробанки у будь-якій країні, включаючи й Україну, мають, як мінімум, два шляхи вийти зі скрутного становища: чи за допомогою інфляції, чи чекати рекапіталізації з боку платників податків. Обидва рішення є дуже важкими. Висока інфляція викликає всебічні диспропорції та неефективну структуру економіки, що мала Україна після гіперінфляції 1993 р., яка була подолана монетарними методами, але призвела до обвалу економіки на рівні спаду чверті ВВП України за один 1994 р., коли українська промисловість зменшила обсяги виробництва на третину. Вихід із кризи за рахунок платників податків, з іншого боку, невідворотно ставить під загрозу незалежність Центробанку в будь-якій країні. Існує також питання елементарної справедливості. Адже фінансові сектори більшості країн світу останнім часом приносили нечувані прибутки. Виникає питання – чому за них повинні платити пересічні громадяни різних країн, життя яких інколи й так проходило на грані виживання. І тому в зв'язку з цим можна згадати дискусію двох найвидатніших економістів ХХ ст. ще у часи Великої депресії, коли майбутній Нобелівський лауреат молодий австрійський вчений-економіст Фрідріх фон Гаск на пропозиції знаменитого Джона Мейнарда Кейнса державі рятувати фінансових невдах заперечував, що таким чином нею посилається абсолютно невірний макроекономічний сигнал у довгостроковій перспективі. На що Кейнс з притаманним йому англійським «чорним» гумором відповів: «У довгостроковій перспективі усі ми покійники. А жити потрібно нині».

Висновки та пропозиції. До есхатологічної проблематики людство періодично повертається. Тобто, інтерес до неї циклічно повторюється у кризові періоди соціуму. Досить показовими є судження одного з найвидатніших, ще живих українських поетів радянської доби – геніальної Ліни Костенко, яка, високо оцінивши передбачення Андрія Сахарова 30-літньої давнини, до чергового Чорнобильського «ювілею» зробила «цілком прозаїчний» висновок: «Людству ніколи

не бракувало апокаліптичних візій з посиланням на Йоана Богослова, Нострадамуса чи й навіть на бабуню Вангу. Тим часом суто наукові передбачення якимось менше привертали увагу і, спроектовані кудись у неозначене майбутнє, так і залишалися на маргінесах свідомості. Певно, така вже властивість людської психології: есхатологічні пророцтва сприймаються глибше, ніж сухий науковий прогноз, не вимагають ніяких рішень, а часом навіть схиляють до гедоністичних настроїв чи ескапізму.

Та й, власне, від людей, від людства мало що і залежить. Вони делегують повноваження своїм урядам і президентам, а там уже діють такі механізми політики, на які людство має хіба що мінімальний вплив. А надто коли взяти до уваги, хто стоїть біля пультів світової політики. Час великих постатей, схоже, минув, дедалі частіше приходять до влади висуванці великих кланів, у практиці яких відсутня етика філософії буття. Глобалізується не тільки економіка чи всезагальна обумовленість інтересів, глобалізуються конфлікти і передумови екологічних, техногенних і моральних катастроф. Ані важелів впливу, ні ефективних механізмів контролю у людства нема. І те, що сьогодні здається всього лиш сюжетом для письменників-фантастів, завтра може стати зловісною реальністю...

Свого часу академік Сахаров попереджав, що існують ознаки, які вказують на те, що з другої половини ХХ століття людство вступає у критичний і особливо відповідальний період своєї історії. Наприкінці століття ці ознаки набули вже характеру явищ незворотних. Не кожен чує гул наростаючої катастрофи. Сахаров чув. Але його не дуже почули. Власне, не хотіли почути. А нині, на початку ХХІ століття, є вже підстави сказати, що людство стрімко і неухильно вступає у період безвідповідальний. Настільки, що при спонтанному збігові непередбачуваних факторів воно може навіть і не встигнути підвести ризику під своєю історією.

Це вже не нові реалії, це нова реальність. Вона підступала довго й помалу, а настала враз і зненацька – у сумі своїх ознак, що знаменують ХХІ століття. Критична маса нерозв'язаних проблем, глобальні демографічні дисбаланси, грізні порушення екосистем, залежність від вичахаючих енергоресурсів, невідступна загроза світового конфлікту – все це вимагає нового мислення, нової енергетики душ, нових політичних підходів і консолідації всіх інтелектуально спроможних сил» [14].

Підсумовуючи результати наших досліджень, можна сказати, що сучасна світова фінансова та соціально-економічна криза прогнозувалась нами ще багато років тому, виходячи з циклічних закономірнос-

тей, яким підкоряється розвиток світової економіки, та глобальної міграції капіталу, виявлених ще наприкінці ХІХ ст. видатним вітчизняним вченим Михайлом Туганом-Барановським на прикладі дослідження динаміки промислових криз у господарстві найрозвинутішої країни того часу – Великої Британії, згідно з яким послідовність фаз «розширення» – «розбукання» – «обвальне стиснення» є невідворотним. По суті, в останню третину ХХ ст. означився 10-літній цикл світових фінансових криз: світовій фінансовій кризі 1997–1998 рр. передували фінансові кризи 1980–1981 і 1987–1988 рр. Причому фінансова криза передує загальноекономічній, про що писав ще наприкінці ХІХ ст. Михайло Туган-Барановський, а в останні 30 років ХХ ст. між ними спостерігався приблизно трирічний інтервал короткострогового фінансово-економічного циклу Кітчина (після глобальної фінансової кризи 1970–1971 рр. відбулася рецесія 1973–1974 рр., спровокована «нафтовим шоком»; фінансової кризи 1980–1981 рр. з максимальною ціною на нафту в 90 дол. США за барель – рецесія 1982 р., після якої у США було запроваджено антикризову політику під назвою «рейганоміка»; фінансової кризи 1987–1988 рр., коли тільки за один день (19 жовтня 1987 р.) індекс Dow Jones упав на 22,6% – рецесія 1990–1991 рр., що зумовила програш виборів у США Бушом-батьком; після світової фінансової кризи 1997–1998 рр. – рецесія 2000–2001 рр.).

Між рецесіями динаміки світового ВВП спостерігався приблизно 9-річний інтервал циклу Жюгляра. Таким чином в рамках цих закономірностей слід очікувати рецесію світової економіки в 2009–2010 рр. Причому, у формі депресії світової економіки вона може затягнутися до 2011–2012 рр. в силу накладення на неї кризової фази великого циклу кон'юнктури Кондратьєва (К-хвилі), яка проявила себе ще на рубежі тисячоліть – у 2000–2001 рр., але замість перебудови господарств провідних країн світу на нову інноваційну К-хвилю, вони на чолі зі США та НАТО зосередили свою увагу на нових формах світових війн у Югославії, Афганістані, Іраку, які активізували ВПК різних держав світу та через міжгалузеві зв'язки пожвавили світову економіку. Тим самим ці війни відсунули глобальну світову економічну кризу на один цикл Жюгляра, але перебудова технологічного укладу за допомогою нової інноваційної К-хвилі так і не відбулася. Тому, незважаючи на певну амортизацію обвального спаду світової економіки на початку ХХІ ст., аналогічного депресії 30-х років ХХ ст., вона все ж повинна пройти фазу інноваційного оновлення та осідлати нову К-хвилю. Країни, які встигнуть першими до «інноваційного лошака», дійсно можуть зробити інноваційний прорив, про який останнім ча-

сом багато говорилося в Україні, але мало що робилося. Саме невеликі держави з високим інноваційним потенціалом (наприклад, Фінляндія у Європі чи Південна Корея в Азії), що зроблять це першими, спроможні швидко подолати депресію. Але для України вкрай актуальною залишається проблема активізації робіт по створенню Національної інноваційної системи (НІС-Україна).

Провідні центральні банки світу починаючи з жовтня 2008 р. синхронно скорочують дисконтні ставки з несподіваною швидкістю – практично до нуля в США та Японії та до 1% в єврозоні. Більше того, ЄЦБ подає недвозначні сигнали ринку про те, що він готовий піти далі, наближуючись до нуля. *Тільки НБУ вже півроку стоїть на місці при цих світових потугах, до яких йому давно прийшов час приєднатися.*

Необхідно консолідувати бюджетну та податкову політику, прийнявши в Україні Податковий кодекс, узгоджений з прийнятим ще сім років тому Бюджетним кодексом, який, у свою чергу, потребує корекції в напрямі посилення фінансового забезпечення самоврядування. В рамках проведення адміністративно-територіальної реформи передбачено серйозний перерозподіл бюджетних надходжень на користь місцевих бюджетів. Відповідним чином їх необхідно законодавчо закріпити й у змінах до Бюджетного кодексу України.

Терміново треба запровадити в країні (краще через прийняття Податкового кодексу) податок на нерухоме майно (нерухомість), який формально під №7 було передбачено в статті 14 Закону України «Про систему оподаткування» ще у 1997 р. та проголошено (як податок на багатство громадян) у 2006 р. в Універсалі національної єдності. Саме цей податок, по-перше, міг би істотно поліпшити наповнення місцевих бюджетів (у США він формує близько двох третин місцевих бюджетів), а, по-друге, був би в змозі хоча б частково зняти проблему надто великого розшарування (стратифікації) суспільства України за доходами, обумовленого насамперед низьким рівнем оплати праці та пенсій. Навіть Росія вже ввела в обіг цей податок, наповнивши ним майже 10% консолідованого бюджету РФ. Велику стратифікацію суспільства можна подолати й шляхом повернення до прогресивної системи оподаткування доходів фізичних осіб, яка існувала в Україні до 2004 р., але через підняття граничних рівнів і ставок оподаткування, особливо для найбагатших прошарків суспільства, та запровадження скандинавської системи трипартизму, в якій держава, захищаючи права робітників перед працедавцями, є рівноправним учасником в трикутнику захисту їх економічних інтересів.

1. *Арнольд В. И.* Теория катастроф. — М. : Наука, 1990. — 128 с.
2. *Борисенков Е. П.* Тысячелетняя летопись необычайных явлений природы / Борисенков Е. П., Пасецкий В. М. — Москва, 1988. — 524 с.
3. *Вайдлих В.* Социодинамика : системный подход к математическому моделированию в социальных науках / Вайдлих В. — М. : Едиториал УРСС, 2005. — 480 с.
4. *Гумилев Л. Н.* Этногенез и биосфера Земли [2-е изд.] / Гумилев Л. Н. — М. : ДИ-ДИК, 1994. — 544 с.
5. *Гутенберг Б.* Сейсмичность Земли / Гутенберг Б., Рихтер К. — Москва, 1948. — 231 с.
6. *Ємельянов О. С.* Регіональні фінансові кризи в контексті економічної безпеки України / Ємельянов О. С., Кузьменко В. П. // Стратегічна панорама. — 2007. — № 3. — С. 130—137.
7. *Капица С. П.* Синергетика и прогнозы будущего / Капица С. П., Курдюмов С. П., Малинецкий Г. Г. — М. : Едиториал УРСС, 2001. — 288 с.
8. *Кастельс М.* Информационная эпоха : Экономика, общество и культура / Кастельс М. — М. : ГУ ВШЭ, 2000. — 608 с.
9. *Кейнс Дж.* Общая теория занятости, процента и денег / Кейнс Дж. // Кейнс Дж. М. Избранные произведения. — М. : Экономика, 1993. — С. 224—518.
10. *Князева Е. Н.* Основания синергетики. Режимы с обострением, самоорганизация, темпомиры / Князева Е. Н., Курдюмов С. П. — СПб. : Алетейя, 2002. — 414 с.
11. *Князева Е. Н.* Синергетика : Нелинейность времени и ландшафты коэволюции / Князева Е. Н., Курдюмов С. П. — М. : КомКнига, 2007. — 272 с.
12. *Козьменко С. Н.* Экономика катастроф (инвестиционные аспекты) / Козьменко С. Н. — К. : Наук. думка, 1997. — 204 с.
13. *Кондратьев Н. Д.* Избранные сочинения. — М. : Экономика, 1993. — С. 24—83 ; його ж : Большие циклы экономической конъюнктуры : Докл. в Ин-те экономики 6 февр. 1926 г. // Кондратьев Н. Д. Проблемы экономической динамики. — М. : Экономика, 1989. — С. 172—226.
14. *Костенко Л.* Україна як жертва і фактор глобалізації катастроф / Костенко Л. // День. — 2003. — № 76. — 25 квіт. — С. 5.
15. *Кузьменко В. П.* Инновационная теория экономических циклов и прогнозирование общественного развития // Кузьменко В. П. Инвестиционная политика в регионе. — Киев, 1992. — С. 221—235.
16. *Кузьменко В. П.* Інноваційна теорія довгих хвиль і періодизація соціально-економічного розвитку. Матеріали укр.-франц. семінару «Проблеми соціального управління технологією» / Кузьменко В. П. — Київ, 1993. — С. 111—115.
17. *Кузьменко В. П.* Криза світового господарства як криза нової економіки / Кузьменко В. П. // Стратегічна панорама. — 2004. — № 3. — С. 105—115.
18. *Кузьменко В. П.* Майбутнє : версії прогнозу / Кузьменко В. П. // Друг чита. — 1991. — 31 липня.
19. *Кузьменко В. П.* Макроекономічна антикризова політика та шляхи її впровадження в Україні / Кузьменко В. П. // Наукові праці МАУП. Антикризове управління підприємством: проблеми і шляхи їх розв'язання в умовах України. — К. : МАУП, 2001. — С. 60—64.

20. Кузьменко В. П. О синхронизации «длинных волн» Н. Кондратьева с историметрическими циклами А. Чижевского и В. Хлебникова / Кузьменко В. П. // Тезисы докл. на междунар. науч. конф., посв. 100-летию со дня рождения Н. Д. Кондратьева. Секция 1 : Идеи Н. Д. Кондратьева и современные экономические и социологические теории. — Москва, 1992. — С. 67—68.
21. Кузьменко В. П. Прогнозування соціально-політичних та соціально-економічних криз і катастроф на основі циклів розвитку соціоєкогенезу / Кузьменко В. П. // Культурологічний журнал «Софія». — 2008. — № 6. — С. 98—126.
22. Кузьменко В. П. Соціально-економічні цикли та антикризова політика / Кузьменко В. П. // Стратегічна панорама. — 2005. — № 1. — С. 94—103.
23. Кузьменко В. П. Фінансові кризи як складові економічного циклу та структурно-інвестиційна політика їх подолання / Кузьменко В. П. // Глобалізація інвестиційних процесів та фінансова безпека України: Матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., Київ, 27 черв. 2001 р. — К. : РНБО України, 2002. — С. 85—100.
24. Кузьменко В. П. Цикличность социально-политико-экономических процессов и их прогнозирование / Кузьменко В. П. // Посредник. — 1994. — № 66. — С. 15—17 ; № 67. — С. 16—18.
25. Кузьменко В. П. Системна світова криза та її вплив на Україну / Кузьменко В. П., Макаренко Л. Л. // Стратегічна панорама. — 2005. — № 4. — С. 113—125.
26. Куликович А. Е. Гармония Вселенной / Куликович А. Е., Куликович В. Е. // Циклы. Материалы шестой Междунар. конф. — Том 1. — Ставрополь : Сев.-Кавказ. гос. техн. ун-т., 2004. — Режим доступа до журн. : <http://iee.org.ua/files/pub/61.ua.ru.pdf>
27. Куроленко Н. Ближайшие 15 лет нас будет трясти, заливать и давить ... депрессиями / Куроленко Н. // Киевские Ведомости. — 1996. — 19 февр.
28. Малинецкий Г. Г. Хаос. Структуры. Вычислительный эксперимент: Введение в нелинейную динамику / Малинецкий Г. Г. — М. : Едиториал УРСС, 2002. — 256 с.
29. Пигу А. Экономическая теория благосостояния. В 2-х т. / Пигу А. — М. : Прогресс, 1985. — Том I. — 512 с. ; Том II. — 454 с.
30. Пригожин И. Порядок из хаоса. Новый диалог человека с природой / Пригожин И., Стенгерс И. — М. : Едиториал УРСС, 2003. — 312 с.
31. Тойнбі А. Дж. Дослідження історії. В 2-х т. / Тойнбі А. Дж. — Київ, 1995. — Том 1. — 614 с. ; Том 2. — 406 с.
32. Тома Р. Структурная устойчивость и морфогенез / Тома Р. — М. : Логос, 2002. — 280 с.
33. Туган-Барановский М. И. Промышленные кризисы в современной Англии, их причины и ближайшие влияния на народную жизнь / Туган-Барановский М. И. — С.-Петербург, 1894.
34. Туган-Барановский М. И. Промышленные кризисы. Очерк из социальной истории Англии. — 2-е изд. / Туган-Барановский М. И. — С.-Петербург, 1900. — Переиздание. — К. : Наук. думка, 2004. — 368 с.

35. *Туган-Барановский М. И.* Периодические промышленные кризисы. История английских кризисов. Общая теория кризисов – 3-е изд. / Туган-Барановский М. И. — С.-Петербург, 1914 ; Переиздание. — М. : РОССПЭН, 1997. — 574 с.
36. *Хансен Э.* Экономические циклы и национальный доход // Харрод Р., Хансен Э. Классики кейнсианства. В 2-х т. — М. : Экономика, 1997. — Том 1. — 195—415 с. ; Том 2. — 431 с.
37. *Чижевский А. Л.* Земное эхо солнечных бурь / Чижевский А. Л. — М. : Мысль, 1973. — 349 с.
38. *Чижевский А. Л.* Космический пульс жизни : Земля в объятиях Солнца. Гелиотараксия / Чижевский А. Л. — М. : Прогресс, 1995. — 768 с.
39. *Чижевский А. Л.* Физические факторы исторического прогресса. Влияние космических факторов на поведение организованных человеческих масс и на течение всемирно-исторического процесса, начиная с V века до Р. Хр. и по сие время : Краткое изложение исследований и теории / Чижевский А. Л. — Калуга, 1924 ; 2-е сокр. изд. : Химия и жизнь, 1990. — № 1. — С. 22—32 ; № 2. — С. 82—90 ; № 3. — С. 22—33.
40. *Шумпетер Й.* Теория экономического развития / Шумпетер Й. — М. : Прогресс, 1982. — 455 с.
41. *Scumpeter J.* Business Cycles: A Theoretical, Historical and Statistical Analysis of the Capitalist Process / Scumpeter J. — N.Y., L., 1939.
42. *Juglar C.* Des crises commerciales et de leur retour periodique en France, en Angleterre et aux Etats-Unis / Juglar C. — P., 1862.
43. Yokohama Strategy and Plan of Action for a Safer World. Guidelines for Natural Disaster Prevention. Preparedness and Mitigation. World Conference on Natural Disaster Reduction. Yokohama. Japan. 23—27 May. 1994. Unated Nations. New York and Geneva. 1995.

Одержано 29.04.2009.